

Nuoremman roomalaisajan kääntöjalkasoljet Suomen kielitilanteen näkökulmasta Tapausesimerkkinä löytö Hirvensalmelta

Minerva Piha & Ulla Moilanen

Abstract

In this article, we take a look at a Roman Iron Age fibula found in Hirvensalmi from an archaeological and linguistic perspective. The value of a single object or object type is limited when examining the spread of languages. The fact is, however, that the users of objects have acquired the items by using a language or languages. From this perspective, even a single object can be associated with language – even though we do not know which languages the user spoke. Since the occurrence of the fibula type coincides with the spread of Proto-Finnic in Finland, the fibulae may have served as a symbol of a certain kind of group identity in their core distribution area. It is possible that they were even produced and used by Proto-Finnic speaking groups. These groups may have called the brooch with words that are still being used in Finnish: *nasta* ‘thump pin’ (← Proto-Germanic / Proto-Scandinavian **nasta* ‘fibulae’) or *solki* ‘fibulae’ (← unknown language). A possible name is also *pankku* ‘fibulae’ (← ? Proto-Scandinavian **spangu* ‘fibulae’) that has disappeared from the modern language.

Keywords: crossbow fibulae, language history, group identity, Proto-Finnic, Roman Iron Age, Finland.
Avainsanat: kaarisoljet, kielihistoria, ryhmäidentiteetti, kantasuomi, roomalainen rautakausi, Suomi.

26.1 Johdanto

Kesällä 2021 inventoidessamme historialliseen karhuperinteeseen liittyviä Karhunpääsaaria Etelä-Savossa, metallinetsin paljasti yllättäen vanhempaan rautakauteen ajoittuvan kääntöjalkasoljen Hirvensalmen Eteläselän Karhunpääsaaresta (KM 43263, Kuva 26.1). Löytö oli yllätys, sillä kyseessä oli paitsi Hirvensalmen ensimmäinen rautakautinen esinelöytö myös tietävästi itäisin Suomesta löytynyt esinetyypinsä edustaja (vrt. Lavento 2011: 52).

Kääntöjalkasolki niin ennakoimattomassa paikassa herätti heti kysymyksiä: miksi solki on Hirvensalmella, kuinka se on päätynyt sinne ja milloin? Päätimme, että löytöä ei voi jättää odottamaan tutkimusta hamassa tulevaisuudessa. Silmällä pitäen Mika Lavennon toivetta artikkeleista, “joissa kenttätutkija käyttää kentällä keräämäänsä aineistoa ja havaintojaan perusteellisesti hyväkseen” (La-

Kuva 26.1. Hirvensalmen Eteläselän Karhupäänsaaresta löytynyt kääntöjalkasolki (KM 43263). Kuva U. Moilanen.

vento 2005: 33), käsittelemme tässä artikkelissa Hirvensalmen kääntöjalkasoljen nostattamia kysymyksiä sekä pohdimme esinetyyppejä identiteetin ilmentäjänä ja sitä, minkälaiseen (kieli)historialliseen kontekstiin soljen kulkeutumisen Hirvensalmelle voisi liittää. Varsinaisia tutkimuskysymyksiämme ovat seuraavat:

1. Mitä solki tekee Hirvensalmella ja minkälainen maailma soljen käyttäjän ympärillä on avautunut?
2. Miten Hirvensalmen kääntöjalkasolkea voisi tulkita suomen kielen leviämisen näkökulmasta? Millainen on yhden yksittäisen esineen tai esinetyypin todistusvoima esihistoriallisen kielitilanteen tutkimuksessa?

Näiden kysymysten tarkastelua varten luomme tässä artikkelissa lyhyen katsauksen kantasuomen leviämiseen liittyvään arkeologis-kielitieteelliseen keskusteluun. Tarkastelemme myös varhaiselle rautakaudelle ajoitettavissa olevia suomen kielen solki-merkityksisiä sanoja. Pohdimme lisäksi, millä tavalla kääntöjalkasoljet, ja erityisesti Hirvensalmen solki, voisivat olla yhteydessä kantasuomen puhujiin.

26.2 Kääntöjalkasoljet esinetyypinä ja Hirvensalmen solki

Hirvensalmen solki on kaarisolkiin kuuluva kääntöjalkasolki, jossa soljen jalka taipuu jalan takana sijaitsevaksi neulakodaksi. Tyypiltään se muistuttaa lähinnä Almgrenin tyyppin VI solkia 161 tai 162 (Almgren 1923, Tfl. VII). Keskitalon (1979) tyypittelyn mukaan solki kuuluu ryhmään 4Ab, reikäpäiset kierteisjalkaiset kaarisoljet. Ajanlaskun alun tienoilla ja sen jälkeisinä vuosisatoina ympäri Eurooppaa ryhdyttiin valmistamaan paikallisia kaarisolkivariantteja (provinssi)roomalaisten esikuvien mukaan. Myös Almgrenin tyyppin VI soljet pohjautuvat muotokieleltään provinssiroomalaisiin solkiin (Bliujiené et al. 2020; Khomiakova 2012; Moora 1938). Ne ajoitetaan tavallisesti nuoremmalle roomalaisajalle ja kansainvaellusajan alkuun, noin vuosien 200–450 jaa. välille. Kääntöjalkasolkien syntypaikkana on pidetty Itämeren kaakkoisosassa sijaitsevaa historiallista Itä-Preussin aluetta Veikselin suulta nykyisen Klaipėdan alueelle (Kuva 26.2), mutta erilaisina variantteina niitä on sekä käytetty että valmistettu eri puolilla Itämeren aluetta. Lähimpiä vastineita Hirvensalmen soljelle tunnetaan Uudeltamaalta, Satakunnasta ja Hämeestä (Keskitalo 1979: 151; Kivikoski 1973: 62).

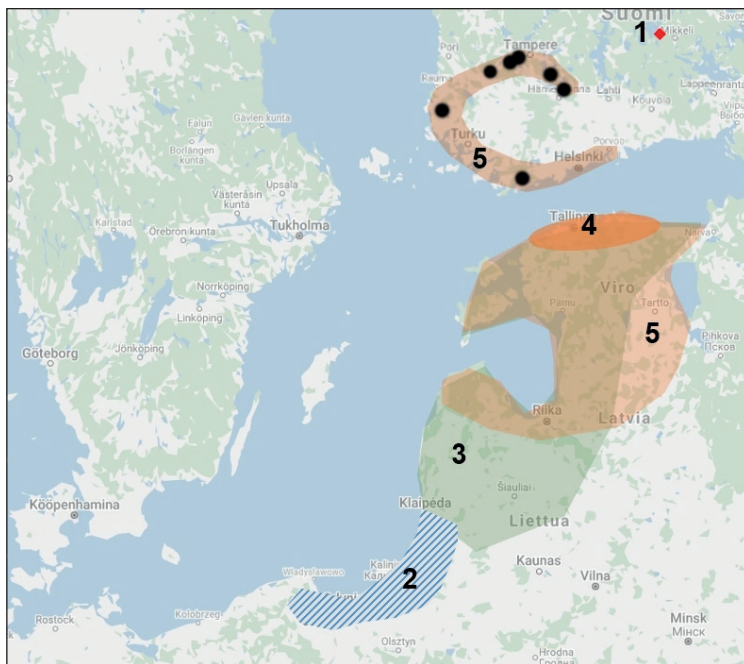
Vaikka yksittäisen esineen tai esinetyypin liittäminen esimerkiksi tiettyyn etniseen ryhmään on ongelmallista, on kaarisolkien eri variantteja pidetty usein vahvoina identiteetin symboleina. Vaate-

tuksella ja korusilla voidaan välittää ympäristöön erilaisia viestejä sekä tietoisesti että tiedostamatta. Tietynlaiset soljet voivat liittää käyttäjänsä esimerkiksi tiettyyn sukuun, sosiaaliseen ryhmään tai valmistustraditioiden verkostoihin, ja yhteenkuuluvuutta on jopa voitu painottaa tietynlaisilla esineillä (esim. Adams 2017; Fowler 2004; Robb 1997; Wells 2012). Kääntöjalkasoljet ovat muiden kaarisolkien tapaan olleet todennäköisesti lähinnä naisten käyttämiä. Suomen arkeologisessa aineistossa ne myös kertovat yhteyksistä Itämeren yli Baltiaan ja Skandinaviaan (esim. Keskitalo 1979, 165; Lang 2020: 222; Raninen & Wessman 2015: 243). Balttilaistyypinen korusto kuuluu tyypillisten tarhakalmistojen hauta-antimiin, ja tyypilliset tarhakalmistot puolestaan on yhdistetty kantasuomen leviämiseen Pohjois-Virosta Suomeen, muualle Viroon, Inkerinmaalle ja Latviaan (esim. Lang 2020: 222, 280).

Kääntöjalkasolkien käyttöaika osuu ajankohtaan, jolloin suomen kieli todennäköisesti levisi Viirosta Suomen rannikolle ja vähitellen uudisasutuksen myötä Kokemäenjokea pitkin Hämeen alueelle (esim. J. Häkkinen 2010b: 58; Lang 2020; Lavento 2011: 59–60; Lehtinen 2007: 260; Raninen & Wessman 2015: 246). On perusteltua ajatella, että ryhmällä, jota tietty kieli yhdisti, olisi ollut yhteenkuuluvuutta osoittavaa esineistöä. Keskitalon (1979: 153) tutkimusten perusteella solkityypin, johon Hirvensalmen solkikin kuuluu, levintä on selvästi kantasuomalainen (Kuva 26.2). Niitä siis lienee valmistettu Hämeessä ja/tai eteläisellä ja lounaisella rannikkoalueella. Ehkä juuri kääntöjalkasolkien reikäpäiset variantit toimivat tämän väestön tunnusomaisena esineenä. Hirvensalmen sijainti on rannikkoalueisiin nähden kuitenkin perifeerinen, eikä suomen kielen katsota levinneen sinne vielä roomalais- ja kansainvaellusajalla. Siksi Hirvensalmen soljen käyttäjän yhteyksiä kantasuomen puhujiin on kiinnostavaa tarkastella.

26.3 Kielen ja arkeologisen aineiston yhdistämisestä

Arkeologian ja kielitieteen yhdistäminen oli pitkään uralilaisen esihistorian osalta laajojen synteesien luomista: yhden arkeologisen kulttuurin on katsottu edustavan yhden kielen puhuma-alueita.

Kuva 26.2. Tärkeimmät tekstissä mainitut alueet. 1 – Hirvensalmen soljen löytöpaikka. 2 – Kääntöjalkasolkien syntyalue. 3 – Kääntöjalkasolkityypin levintä Baltiassa vanhemmalla rautakaudella. Tämän alueen lisäksi solkia tunnetaan myös Itämeren länsipuolelta Skandinaviasta. 4 – Ydinalue, jolla myöhäiskantasuomi kehittyi. 5 – Alueet, joille kantasuomi levittäytyi vanhemmalla rautakaudella. Mustilla pisteillä merkitty Hirvensalmen soljen lähimpien vastineiden löytöpaikkoja. Kartta U. Moilanen.

Synteeseissä ongelmana on esimerkiksi se, että kielellistä ainesta, kuten sanoja, ei korreloida arkeologisen aineiston kanssa lainkaan. Kielentutkimuksen tuloksia otetaan huomioon, kun ne sopivat arkeologisten kulttuurien ajoituksiin ja maantieteellisiin alueisiin. Samalla jätetään huomiotta mahdolliset ristiriidat arkeologisen aineiston kanssa. (ks. Piha 2020: 34–37 ja esimerkit synteeseistä siellä.)

Uudenlaisia näkökulmia arkeologian ja kielitieteen tutkimukseen on syntynyt 2010-luvulla, kun Jaakko Häkkinen (2010a) kyseenalaisti arkeologisen kulttuurin ja kielen puhuma-alueen rinnastukset. Pari vuotta sen jälkeen ilmestyi Janne Saarikiven ja Mika Lavennon (2012) yhteisartikkeli, jossa ensimmäistä kertaa kehitetään systemaattista menetelmää arkeologisen ja kielellisen aineiston yhdistämiseksi. Heidän mallissaan arkeologista ja kielitieteellistä aineistoa voi korreloida monella eri tasolla, esimerkiksi paikannimiä arkeologisiin kohteisiin sekä kulttuurisanoja mm. teknokomplekseihin, teknologioihin ja yksittäisiin esinetyyppeihin (ks. myös Piha 2020).

Itämerensuomalaisten etnohistoriaa ja kielen leviämistä tarkastellessaan Valter Lang (2020) keskittyy pääasiassa keramiikkatyyleihin ja kiinteisiin muinaisjäännösiin. Yksittäisiä esinetyyppejä, esimerkiksi erilaisia solkimuotoja ja kaularenkaita, hän mainitsee lähinnä kiinteiden muinaisjäännösten yhteydessä. Voisi sanoa, että Lang tarkastelee tutkimuksessaan kantasuomen leviämistä pääasiassa Saarikiven ja Lavennon (2012: 206, taulukko 7) mallin mukaisella alueen (*region*) ja makroalueen (*macroarea*) tasolla. Näillä tasoilla yhdistellään toisiinsa kontaktissa olevien ihmisryhmien materiaalista kulttuuria ja puhumia murteita/kieliä ja heidän muodostamiaan laajempia kulttuurikonaisuuksia ja murteiden/kielten välisiä sukulaisuksia ja kontakteja. Langin sinänsä vakuuttavaa ja monin tavoin hyväksyttävänä pidettävää synteesiä itämerensuomalaisten kielten tulemisista vaivaa kuitenkin sama ongelma kuin varhaisempia synteesejä: varsinaista kielellistä ainesta ei korreloida arkeologiseen aineistoon; huomioon otetaan aiempaa huolellisemmin kielentutkimuksen tuloksia ja yhdistetään niitä arkeologiseen aineistoon ja arkeologisen tutkimuksen tuloksiin.

Tässä artikkelissa tarkastelemme yksittäistä esinettä ja siihen ehkä viittaavia sanoja (Saarikivellä ja Lavennolla *single item*) sekä yksittäistä esinetyyppejä ja siihen ajallisesti ja maantieteellisesti yhdistettävissä olevaa kielimuotoa tai sanastokerrostumaa (*group of items*). Yhdistämme siis kielellistä ja arkeologista aineistoa toisiinsa *Wörter und Sachen*-menetelmällä (suom. sanat ja asiat) (ks. esim. Piha 2020: 60–64). Saarikiven ja Lavennon malli pyrkii kokonaisvaltaiseen kielen ja arkeologisen materiaalin yhdistelyyn sikäli, että näitä rinnastetaan kaikilla mahdollisilla tasoilla. Yhdessä tutkimuksessa on kuitenkin yksinkertaisempaa tyytyä tarkastelemaan joitakin Saarikiven ja Lavennon esittämistä tasoista unohtamatta kuitenkin muiden tasojen olemassaoloa.

Yksittäiset esineet ovat melko epävarma tapa tarkastella kielen leviämistä, sillä helposti mukana kulkevat ja siirreltävät esineet voivat levitä laajalle ja vaihtaa omistajaansa useaan kertaan ennen päätymistään paikkaan, josta arkeologi ne löytää. Esinetyypeillä on kuitenkin usein tietty maantieteelliselle alueelle rajoittuva ydinlevinneisyys, ja perifeerisille alueille on kulkeutunut yksittäisiä esineitä. Kuten edellä olemme todenneet, varsinkin pukusoljilla voi olla merkitystä ryhmäidentiteettien luomisessa ja ylläpidossa. Näin ollen, jos arkeologinen ajoitus ja maantieteellinen sijainti täsmäävät kielitieteessä saatuihin tuloksiin, on mahdollista yhdistää yksittäisen esineen ydinlevinneisyys samalle alueelle levinneeseen kieleen. Lisäksi todisteita pitää hakea tarkastelemalla esinetyypin nimityksiä nykykielessä, nimitysten ikää ja alkuperää sekä mahdollista viittaussuhdetta esinetyppiin kuuluviin esineisiin.

Myöhäiskantasuomi (Langilla *Itämeren A^{BG+}*) on levinnyt Virosta aluksi lounaiseen Suomeen roomalaisella rautakaudella (Lang 2020: 280, 315).¹ Ajoitus sopii myös kääntöjalkasolkien levinneisyyteen ja ajoitukseen, joten nyt voidaan tarkastella aluetta ja kielimuotoa pienempiä yksiköitä: esinetyyppejä ja sanoja, jotka voivat viitata siihen. Mahdollista on myös pohtia kantasuomen leviämisen kontekstissa, miten solki on päätynyt Hirvensalmelle.

¹ Suomeen oli päätynyt myöhäiskantasuomea varhaisemman keskikantasuomen tason edustajia jo esiroomalaisella rautakaudella, mistä todisteena on suomen kieleen lainattuja kantagermaanisperäisiä paikannimiä. Niissä on äännekorvauksia, joiden mukaan sanojen on täytyntä lainautua esiroomalaisella rautakaudella puhutusta kantagermaanista. (Kallio 2012: 234; ks. myös Lang 2020: 245, 280.)

26.4 Suomen solki-merkityksisten sanojen historiaa ja yhteys varhaisrautakautisiin solkiin

Koska kantasuomen leviäminen näyttää tapahtuneen samalle alueelle Suomessa yhtä aikaa kaarisolkien leviämisen kanssa, on syytä tarkastella, mikä on nykysuomen solki-merkityksisten sanojen alkuperä. Tätä varten olemme keränneet solkisanat etymologisesta sanakirjasta *Suomen sanojen alkuperä* (SSA, 1992–2000) ja selvittelleet sanojen alkuperää myös muiden etymologisten sanakirjojen avulla.

Suurin osa suomen solki-merkityksisistä sanoista ovat varsin uusia, lähes kaikki nykyruotsista lainattuja (esim. SSA s.v. *kroosi*, *pänni*, *rossi*). Kääntäjalkasolkien ikäisiksi voisivat ajoittua sanat *nasta*, *pankku* ja *solki*, joita käsittelemme tässä tarkemmin.

nasta

Sanan *nasta* parhaiten tunnettu merkitys nykykielessä lienee 'lyhyt, leveäkantainen piikki', mutta sanalla on myös merkitys 'solki'. Sanalla on vastine virossa: *naast*. Sana on peräisin jostain skandinaavisesta kielimuodosta: SSA (s.v. *nasta*) vertaa suomen sanaa muinaisgotlantiin, jossa sanalla *nast* on merkitys 'solki, hakanen'; Häkkisen (NES s.v. *nasta*) mukaan sana on peräisin kantaskandinaaviin rekonstruoidusta muodosta **nastā*, jonka merkitys on voinut olla 'sulku; sulje; puristin', ehkä myös 'solki' (ks. myös Köbler 2014a s.v. **nasta*; 2014b s.v. *nest*); viron etymologisessa sanakirjassa vironkielisen vastineen *naast* katsotaan lainatun kantagermaanista (Metsmägi et al. 2012 s.v. *naast*).

Kaikki alkuperät ovat sekä äännekorvausten että merkityksen valossa mahdollisia; kantaskandinaavinen sana ajoittuu roomalais- tai kansainvaellusaikaan ja täsmää kääntäjalkasolkien tyypeissä nähtäviin valmistustraditioiden alueisiin (Keskitalo 1979: 153). Koska sana tunnetaan myös virosta ja sitä pidetään suomen sanan vastineena (NES s.v. *nasta*), myös kantagermaaninen alkuperä on ajateltavissa. Tällöin sana olisi kääntäjalka- ja yleisemminkin kaarisolkien käyttöaikaa vanhempi ja ajoittuisi pronssikauden loppupuolelle tai esiroomalaiseen rautakauteen (ajoituksesta esim. Schalin 2018: 69 taulukko 4).

pankku

Sana *pankku* tunnetaan vain vanhasta kirjakielestä 1700-luvulta, ei lainkaan murteista (SSA s.v. *pankku*; VKS s.v. *pankku*). On mahdollista, että sana on sittemmin hävinnyt suomesta, ja ainoa muisto sen käytöstä on vanhassa kirjakielessä. Sen alkuperäinen muoto ja merkitys eivät ole selvät, joten alkuperää ei voida selittää varmasti. Sanalle on ehdotettu kantaskandinaavista alkuperää (**spangu*, vrt. nykyruotsin *spång* 'solki'), vaikka sen alkuperä voisi olla myös sanassa *panka*, joka suomen lähisukukielissä viittaa erilaisiin koruihin (SSA s.v. *pankku*, *panka*; ks. myös Köbler 2014a s.v. **spangō*). Kantaskandinaavinen alkuperä sopisi tässäkin tapauksessa kääntäjalkasolkien käyttöaikaan.

solki

Solki on nykyisin yleisin yleiskielessä käytetty sana, jolla on merkitys 'vaatekappaleen kiinnittämiseen käytetty neulalla varustettu väline'. *Soljen* on ajateltu olevan ikivanha indoeurooppalaisesta kantakielestä lainattu sana (SSA s.v. *solki*; NES s.v. *solki*), mutta Sampsa Holopainen (2019: 252–

253) torjuu sanan indoeurooppalaisen alkuperän. Hänen mukaansa uralilaisten kielten sanat ovat rinnakkaisia lainoja toistaiseksi tuntemattomasta kielestä. Sanan nykyinen merkitys on kehittynyt 'kangaskaistaletta, kiilaa tai kankaan leveyttä' ilmaisevista merkityksistä, jotka ovat olleet käytössä vielä vanhassa suomen kielessä (NES s.v. *solki*). Nykyinen ja vanha merkitys ovat voineet olla käytössä rinnakkain.

Sanan merkityksenmuutoksen ajankohtaa on mahdotonta selvittää. Etymologisten sanakirjojen mukaan suomen *soljen* nykyinen merkitys on myös Volgan alueella puhuttavissa mordvalaisissa kielissä ja marissa; saamen samaa alkuperää olevan sanan merkitys on 'karvakengän sivukappale' (SSA s.v. *solki*; NES s.v. *solki*). Sanan nykyinen merkitys on voinut kehittyä jo länsiuralilaisessa kielimuodossa, jota puhuttiin Moskovon seudulla noin 1200 eaa. saakka ja josta saameksi kehittynyt länsiuralilainen haara oli jo eriytynyt (ks. Lang 2020: 245, 256–257). Toisaalta yhtä mahdollista on, että merkityksenmuutos on tapahtunut samaan suuntaan kussakin länsiuralilaisessa kielessä erikseen. Voidaan myös arvella, että vaatteiden kiinnitykseen käytettävän välineen merkitys syntyi, kun vaatteita alettiin kiinnittää metallisilla välineillä, siis aikaisintaan pronssikaudella, mutta tätäkään ei voida todentaa varmasti. On kuitenkin mahdollista, että soljella oli kankaan kiinnittämiseen käytettävän välineen merkitys jo silloin, kun kääntöjalkasolkia käytettiin vaatteiden kiinnittämiseen.

26.5 Millä nimityksellä kääntöjalkasolkia kutsuttiin?

Sitä, mikä kolmesta mahdollisesta solki-merkityksisestä sanasta on voinut olla käytössä kääntöjalkasolkiin tai yleisemmin kaarisolkiin viitattaessa, ei voitane lopullisesti selvittää (ks. Saarikivi & Lavento 2012: 207–208; kuitenkin Piha 2020: 75–76), sillä sanan nykymerkitys voi olla muuttunut alkupe- räisestä merkityksestä. Ehkä tämäntyyppisillä soljilla on ollut tietty nimi, jota on käytetty sen sijaan, että olisi käytetty muuntyyppisiä mutta samaa funktiota edustavien välineiden nimitystä.

Ajoituksensa ja merkityksenkehityksensä puolesta kääntöjalkasolkea merkitsevä sana voi olla *nasta*, *pankku* tai *solki*, mutta se voi olla myös jokin muu, jo kielestä hävinnyt sana. Lisäksi pitää muistaa, että soljen Hirvensalmelle jättänyt henkilö ei välttämättä puhunut ensimmäisenä kielenään kantasuomea, vaan hän on voinut käyttää jotain aivan muuta, omankielistä – vaikkapa saamenkielistä tai kadonneisiin muinaiseurooppalaisiin kieliin kuulunutta – solki-merkityksistä sanaa (joka on voinut olla laina kantasuomen sanasta).

Kantaskandinaavi kääntöjalkasoljen nimen lähteenä voisi kuitenkin olla perusteltu, kun otetaan huomioon Keskitalon (1979: 165) huomautus siitä, että kääntöjalkasoljissa on näkyvissä myös länsigermaanista vaikutusta ja että ne ovat todennäköisesti Suomen alueen paikallista tuotantoa. Kantaskandinaaviset sanat lainattiin kantasuomeen pääosin Suomen eikä Viron alueella (Kallio 2012: 233). Niinpä voi pitää mahdollisena tulkintaa, jonka mukaan nimenomaan paikallisen tuotannon kääntöjalkasoljet ovat saaneet kantasuomessa skandinaavisperäisen nimen samalla, kun ne saivat vaikutteita läntisistä soljista. Lopulta kääntöjalkasolkeen viittaava sana on laajentunut yleiseksi solkeen viittaavaksi sanaksi. Merkityksen laajeneminen spesifiin ilmiöön viittaavasta laajempaa joukkoa tarkoittavaksi on yleistä (laajenemisesta esim. K. Häkkinen 1997: 42–43).

Myös kantagermaaninen etymologia on kääntöjalkasolkien näkökulmasta mahdollinen. Kantagermaanisesta kielentasosta lainautui sanoja Viron alueella myöhäiskantasuomeen, joka on viron ja suomen yhteinen kantamuoto. Niinpä suomen *nasta* ja viron *naast* voisi olla myös kantagermaaninen laina, jolloin sana olisi voinut levitä Suomeen Viron alueelta tulleiden kaarisolkien kanssa. Toisaalta se olisi voinut viitata yleisesti vaatteita kiinnittäviin esineisiin tai johonkin aiempaan esinetyyppiin, jolla vaatteita kiinnitettiin.

On kiinnostavaa, että kääntäjalkasolkien esikuvat ovat peräisin itägermaaniselta alueelta (Khomiakova 2012). Kallio (2012: 233) toteaa, että myös tältä suunnalta on voinut tulla kielellistä vaikutusta, vaikka itägermaanisten kielten vaikutus jäi vähäiseksi verrattuna lännestä tulleeseen vaikutukseen. Nykytiedon mukaan sana *nasta* ei kuitenkaan ole lainaa itägermaanisista kielistä, joten esineen nimi ei näyttäisi kulkeneen pohjoiseen esinetyypin mukana.

26.6 Mitä kääntäjalkasolki tekee Hirvensalmella?

Hirvensalmi ei kuulu kääntäjalkasolkien ydinlevinneisyysalueeseen eikä myöskään siihen alueeseen, jonne kantasuomi ensimmäisenä levisi Suomessa. Kyse on siis perifeerisestä alueesta, vaikka Hirvensalmen soljen löytöpaikka osuukin merkittävän vesireitin varrelle. Hirvensalmen Karhunpäänsaari sijaitsee Puulan Eteläselällä, josta on yhteys niin Savoan kuin Päijänteelle. Vesireitit yhdistävät soljen saumattomasti Hämeeseen, josta Hirvensalmen soljelle tunnetaan vastineita. Voi kuitenkin miettiä, miksi kääntäjalkasolki on tuotu Hirvensalmelle, kun vastaavia solkia ei alueelta muutoin tunneta, millainen oli sen matka löytöpaikkaansa ja miten kantasuomi solkeen liittyi. Seuraavassa pohdimme kolmen erilaisen skenaarion mahdollisuuksia.

1. Solki kauppatavarana tai lahjana. Yksi mahdollisuus on, että soljen viimeisin omistaja on kulkenut tai asunut nykyisen Hirvensalmen alueella. Kauppatavara tai lahja ei vaihda omistajaa ilman ihmisten kanssakäymistä ja jonkinlaista kielellistä yhteisymmärrystä. On hyvin mahdollista, että vaihdon jossain vaiheessa kantasuomea puhuva soljen omistaja on ollut yhteydessä henkilöön, joka puhui kantasuomea ensimmäisenä kielenään. Kun ajattelee, että kantasuomi pääsi voitolle Suomen alueella ja syrjäytti muita kieliä, voi esittää arvelun, että kääntäjalkasoljen myynti- tai lahjoitustilanteessa *lingua francana* – yhteisenä kielenä, jota kaikki tilanteessa mukana olleet osapuolet olisivat osanneet vähintään auttavasti – olisi ollut kantasuomi ainakin jossakin vaiheessa soljen matkaa kohti löytöpaikkaansa Hirvensalmella. Huomattakoon kuitenkin, että solki on voinut matkallaan vaihtaa omistajaansa useamman kerran, eikä sen viimeinen kantaja ehkä ole ollut missään tekemisissä kantasuomen kanssa. Soljen löytöpaikalla ei ollut merkkejä kiinteästä muinaisjäännöksestä, eli se ei näytä liittyvän hautaukseen. Voi tietysti spekuloida mahdollisuutta, että solki olisi alkuaan asetettu lapinraunioon, sillä löytöpaikan läheisyyteen on rakennettu kummeli. Olisiko sen rakennusaineena voitu käyttää lapinraunion kiviä? Vaikka esineet voivat liikkua kulttuuri- ja kielirajojen yli, on kantasuomen leviäminen Suomeen vähintään implisiittisesti voinut olla läsnä soljen osto-, myynti-, tai lahjoitustilanteissa. Tällaisia kanssakäymisiä on todennäköisesti ollut, sillä sisämaan ja rannikon mahdollisesti eri kieliä puhuneiden ihmisryhmien on ajateltu pitäneen yllä säännöllisiä kontakteja (Lavento 2015: 228).
2. Solki kantasuomen leviämisen merkinä. Lounais-Suomeen leviämisenä jälkeen kantasuomi ehti rautakauden kuluessa Suomen sisämaahan ja Karjalaan asti (Lang 2020: 278). Siksi on mahdollista tulkita Hirvensalmen kääntäjalkasoljen voivan edustaa myös kielen leviämistä Etelä-Savoan. Toisaalta Langin (2020: 282) näkemyksen mukaan kantasuomi näyttää ehtineen Savoan aikaisintaan 700-luvulla. Hän tosin perustaa huomionsa arkeologiseen aineistoon (ks. Uino 1997: 178), mutta kielentutkijat näyttävät esittävän samansuuntaisia ajoituksia (esim. Lehtinen 2007: 260). Jos Hirvensalmen solki on tullut alueelle kielen leviämisen mukana, solki on joko tullut sinne vasta merovingiajalla tai myöhemmin tai kieli on levinnyt sinne

aiemmin kuin Lang ja Tapani Lehtinen ehdottavat. Nuoremman rautakauden hautauksista on toisinaan löydetty hautausajankohtaa vanhempia esineitä (esim. Moilanen 2021: 80–81; Riikonen 2005; Wessman 2010). Usein nämä esineet on tulkittu suvuissa kulkeneiksi rituaaliesineiksi, mutta “antiikkisten” solkien funktiota käyttöesineinä voi myös pitää mahdollisena. Emme tiedä, minkä ikäinen esine rautakaudella miellettiin vanhaksi ja tarkoittiko vanha automaattisesti käyttökelvotonta.

3. Yksittäinen kantasuomea puhunut kulkija soljen omistajana. Viimeinen vaihtoehto on, että alueella on kulkenut yksittäinen kantasuomen puhuja, joka ei ole jäänyt Hirvensalmelle pysyvästi eikä siis levittänyt kieltään sinne pysyvästi. Joidenkin näkemysten mukaan Etelä-Savo olisi nuoremmalla roomalaisajalla ollut asumaton, ja ainoastaan eränkävijöiden käyttämä (Laventto 2011). Tällaisessa tapauksessa solki olisi jäänyt alueelle joko vahingossa tai tarkoituksella, mutta kulkija on toki voinut olla muunkielinen kuin kantasuomalainen. Kuten mainittua, Eteläselän Karhunpäänsaaren sijaintikohdasta on ollut erinomaiset vesikulkuväylät moneen suuntaan. Kulkureitin varrelle tehty tarkoituksellinen depositio on mahdollinen, ja myös sen kohdalla voi pohtia vanhan esineen käyttämistä rituaalitarkoituksessa. Myös tässä tapauksessa on siis mahdollista, että solki päätyi löytöpaikkaansa vasta roomalaisajan jälkeen.

Mikä tahansa edellä esitetystä kolmesta skenaariosta on mahdollinen, varsinkin kun jokainen vaihtoehto sisältää monia muuttujia. Vanhemmalla rautakaudella solki on voinut kulkea yksittäisen kantasuomenpuhujan mukana tai ylittää kielirajoja kauppa- tai lahjatavarana. On myös mahdollista, että solki päätyi löytöpaikkaansa vasta myöhemmin, jolloin sen kulkeminen kantasuomenkielisen henkilön mukana on vielä todennäköisempää.

26.7 Yhteenveto

Olemme tässä artikkelissa tarkastelleet Hirvensalmen Eteläselän Karhunpäänsaarelta löytynyttä kääntöjalkasolkea. Kielen leviämisen tarkastelussa yksittäisen esinetyypin – ja erityisesti yksittäisen arkeologisen löydön – todistusvoima on melko vähäinen. Tosiasia on kuitenkin, että Hirvensalmen soljen käyttäjä on hankkinut solkensa kieltä tai kieliä käyttämällä. Sikäli siis yksittäinenkin esine liittyy kieleen. Esine ei kuitenkaan kerro, mitä kieliä puhuja on käyttänyt. Toisaalta tiedetään, että nuoremman roomalaisajan ja kansainvaellusajan kääntöjalka- ja yleisemmin kaarisoljet ovat hyvin todennäköisesti olleet yhteydessä kantasuomea puhuneeseen väestöön. Siten tätä kieltä on todennäköisesti puhuttu myös Hirvensalmen soljen ympärillä. Levinneisyytensä ydinalueella kääntöjalkasoljet ovat voineet toimia tietynlaisen ryhmäidentiteetin symbolina, ja niiden valmistajina ja käyttäjinä ovat perustellusti toimineet kantasuomea puhuneet ryhmät. On mahdollista, että nämä ryhmät kutsuivat kääntöjalkasolkia jollain sellaisella sanalla, joka edelleen on käytössä suomessa: *nasta* tai *solki*. Mahdollinen nimitys on myös *pankku*, joka on kadonnut nykykielestä.

Lähteet

- Adams, S. 2017. Personal objects and personal identity in the Iron Age: the case of the earliest brooches. In T. F. Martin & R. Weetch (eds.) *Dress and Society: Contributions from Archaeology*: 48–68. Oxford: Oxbow Books.
- Almgren, O. 1923. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Leipzig: Verlag von Curt Kabitzsch.
- Bliujienė, A., Petrauskas, Bagdzevičienė, J., G., Suzdalev, S. & Babenskas, E. 2020. Early Roman Iron Age jewellery in the northern Barbaricum: Between stylistic and technological simplicity and luxury. In M. Ramirez Galán & R. Sandifer Bard (eds.) *Studies in Archaeometry. Proceedings of the Archaeometry Symposium at NORM 2019, June 16–19, Portland, Oregon, Portland State University*: 175–217. Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.
- Fowler, C. 2004. *The Archaeology of Personhood. An Anthropological Approach*. London: Routledge.
- Holopainen, S. 2019. *Indo-Iranian Borrowings in Uralic. Critical Overview of the Sound Substitutions and Distribution Criterion*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Häkkinen, J. 2010a. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen. *Muinaistutkija* 2010(1): 19–36.
- Häkkinen, J. 2010b. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 2). *Muinaistutkija* 2010(2): 51–64.
- Häkkinen, K. 1997. *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117.
- Kallio, P. 2012. The prehistoric Germanic loanword strata in Finnic. In R. Grünthal & P. Kallio (eds.) *A Linguistic Map of a Prehistoric Northern Europe*: 225–238. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Keskitalo, O. 1979. *Suomen nuoremman roomalaisen rautakauden löydöt*. Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen monisteita 20. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Khomiakova, O. 2012. Sambian-Natangian culture ring decoration style as an example of communication between local elites in the Baltic region in the Late Roman Period. *Archaeologia Baltica* 18: 147–166.
- Kivikoski, E. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands*. Helsinki: Finnische Altertumsgesellschaft.
- Köbler, G. 2014a. *Germanisches Wörterbuch*. 5. painos. <<http://koeblergerhard.de/germwbbhinw.html>> Luettu 15.9.2021.
- Köbler, G. 2014b. *Altnordisches Wörterbuch*. 4. painos. <<http://koeblergerhard.de/anwbhinw.html>> Luettu 15.9.2021.
- Lang, V. 2020. *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lavento, M. 2005. Muinaismuistolaki 40 vuotta: tutkimuksen näkökulma. *Muinaistutkija* 2005(1): 26–35.
- Lavento, M. 2011. The Migration Period in the Finnish inland: Cultural relations between the populations when pottery making came to an end. In J. Harjula, M. Helamaa & J. Haarala (eds.) *Times, Things & Places: 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen*. Raisio: J.-P. Taavitsainen Festschrift Committee.
- Lavento, M. 2015. Sisämaan asutus ja kulttuuri varhaismetallikauden lopulla (500 eaa.–300 jaa.). In G. Haggren, P. Halinen, M. Lavento, S. Raninen & A. Wessman (eds.) *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 228–230. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtinen, T. 2007. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuuteen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Metsmägi, I., Sedrik, M. & Soosaar, S. 2012 (eds.) *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinna: Eesti keele instituut. <<http://eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=naast&F=M&C06=et>> Luettu 30.9.2021.
- Moilanen, U. 2021. *Variations in Inhumation Burial Customs in Southern Finland (AD 900–1400): Case studies from Häme and Upper Satakunta*. Annales Universitatis Turkuensis B:555. Turku: University of Turku.
- Moora, H. 1938. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Teil: Analyse*. Tartu: The Learned Estonian Society.
- NES = Häkkinen, K. 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Piha, M. 2020. *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Annales Universitatis Turkuensis C:498. Turku: University of Turku.

- Raninen, S. & Wessman, A. 2015. Rautakausi. In G. Haggren, P. Halinen, M. Lavento, S. Raninen & A. Wessman (eds.) *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 215–368, Helsinki: Gaudeamus.
- Riikonen, J. 2005. Kirkkomäen gotlantilainen miniä. In V. Immonen & M. Haimila (eds.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*: 223–246. Vantaa: Dark Oy.
- Robb, J. 1997. Female beauty and male violence. In A. O. Koloski-Ostrow & C. L. Lyons (eds.) *Naked Truths: Women, Sexuality, and Gender in Classical Art and Archaeology*: 42–65. London/New York: Routledge.
- Saarikivi, J. & Lavento M. 2012. Linguistics and archaeology: A critical view of an interdisciplinary approach with reference to the Prehistory of Northern Scandinavia. In C. Damm & J. Saarikivi (eds.) *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond: Papers from the Conference Held in Tromsø, Norway, October 13–16, 2009*: 177–216. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 265.
- Schalin, J. 2018. *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east. Umlaut remodeled and language contact revisited*. Nordica Helsingensia 54.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3, 1992–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten keskuksen julkaisu 62.
- Uino, P. 1997. *Ancient Karelia. Archaeological Studies. Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 104.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 38. <<https://kaino.kotus.fi/vks/?p=-main>> päivitetty 20.5.2021; luettu 14.10.2021.
- Wells, P. S. 2012. *How Ancient Europeans Saw the World: Vision, Patterns, and the Shaping of the Mind in Prehistoric Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Wessman, A. 2010. *Death, Destruction and Commemoration: Tracing Ritual Activities in Finnish Late Iron Age Cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18.